

УДК 338.431(477)

СУЧАСНИЙ СТАН АГРОСЕКТОРУ УКРАЇНИ

*Р. Таратула, к. е. н., О. Ступень, асистент
Львівський національний аграрний університет*

Постановка проблеми. Проблема занепаду села широко дискутується у наукових колах і потребує особливої уваги з боку влади та громад. Для її вирішення необхідно запровадити державну підтримку, яка вдосконалив відносини між селянами та представниками бізнесу, створить сприятливі умови праці та проживання у сільській місцевості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Земельне питання є одним з основних в аграрному секторі, оскільки земля є предметом та засобом праці. В Україні триває широка дискусія науковців, політиків та представників приватного сектору навколо Земельного кодексу України.

Постановка завдання. Одним із перших кроків повинно бути реформування правової бази та сприяння соціально-економічному розвитку села через удосконалення соціально-економічних відносин та розвиток політики в напрямі інтеграції України в європейську спільноту відповідно до вимог Єврокомісії.

Виклад основного матеріалу. Після економічної кризи 90-х років минулого століття в Україні розпочався процес значної економічної трансформації економічних систем, які були успадковані від Радянського Союзу. У 1991 році започатковано земельну реформу, метою якої було запровадження приватної власності на землі сільськогосподарського призначення. Структура земель відображена в табл. 1 за даними Державного комітету статистики України [1]. Ця реформа не є завершеною і донині. Унаслідок впровадження мораторію на відчуження земель сільськогосподарського призначення, що передані у приватну власність, ці землі ще не перетворились на об'єкт купівлі-продажу.

Таблиця 1

Розподіл земель за типом на 1 січня 2010 року

Тип земель	Площа, тис. га
Загальна площа земель	60354,8
Сільськогосподарські землі	42868,7
Землі фермерських господарств	41650,0
Орні землі	32433,7
Поля під паром	383,9
Багаторічні насадження	899,0
Сінокоси	2419,8
Пасовища	5513,6

Основними користувачами земель сільськогосподарського призначення є селяни (36,4%), сільськогосподарські підприємства (40,3%) та приватні сімейні фірми (9,4%). За даними Держкомстату України [1] та Українського клубу аграрного бізнесу [2], загальна

площі ріллі складає 32473,4 тис. га, 48,3% перебуває в обробітку сільськогосподарських підприємств і 35% – в обробітку домогосподарств (табл. 2).

Таблиця 2

Використання сільськогосподарських земель на 1 січня 2009 р.

Сільськогосподарські землі у користуванні	Сільськогосподарські землі, тис. га	Рілля, тис. га
в Україні	42844,8	32473,4
сільських жителів (домогосподарств)	15604,0	11374,6
сільськогосподарських підприємств	17252,2	15695,4
приватних сімейних ферм	4031,9	3817,0

Сільське господарство набирає темпів розвитку в Україні, тому сьогодні маємо змогу спостерігати розподіл земельних ресурсів сільськогосподарського призначення між найбільшими сільськогосподарськими підприємствами (агрохолдингами).

За даними дослідження газети «Дело» [3], сьогодні великими земельними фондами володіють 25 агрохолдингів, найбільшими серед яких є «Українські аграрні інвестиції», «ММК ім. Ілліча» та «Нафком-Агро», які володіють відповідно 330, 225 та 200 тис. га сільськогосподарських земель (рис. 1). Інші агрохолдинги мають у своєму розпорядженні менше ніж 200 тис. га сільськогосподарських угідь. Водночас великі компанії займають лише 17% усіх земель сільськогосподарського призначення. Цей факт говорить про те, що процес формування земельних фондів тільки починається в Україні. На рис. 2, за даними ГО ІРЦ «Реформування земельних відносин в Україні», наведено частку використання сільськогосподарських земель великими агрохолдингами. Особливо стрімко цей процес розвиватиметься після зняття мораторію на продаж сільськогосподарських земель [4].

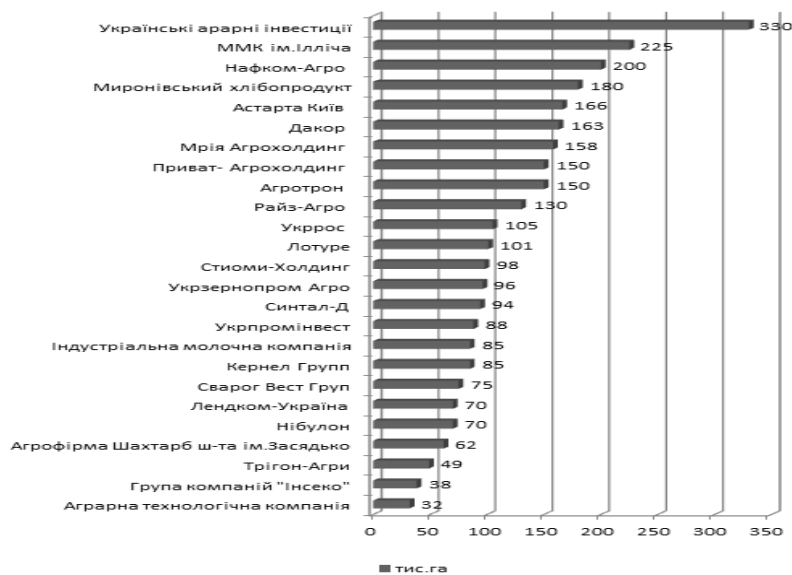

Рис. 1. Корпоративні земельні фонди.

Крім того, після зняття мораторію очікується поживавлення інтересу з боку іноземних інвесторів, оскільки процес формування земельних фондів потребує залучення значних інвестицій.

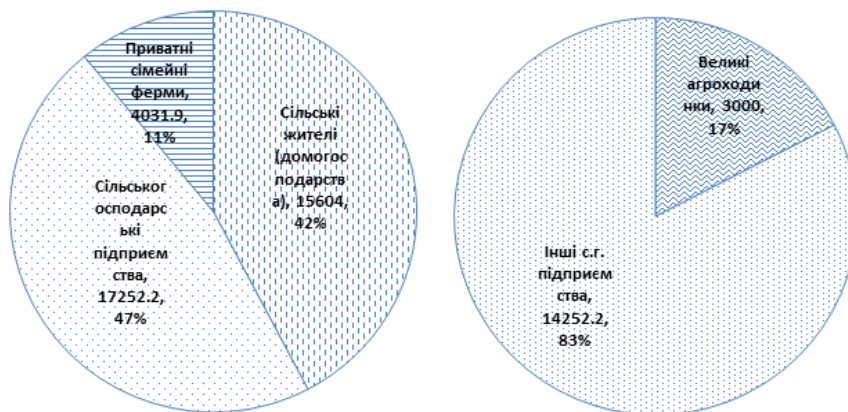

Рис. 2. Використання сільськогосподарських земель та частка великих агрохолдингів у структурі розподілу земель, тис. га.

Щодо структури угідь, то слід зауважити, що рілля становить $\frac{3}{4}$ всіх сільськогосподарських земель. За останні 15 років площа ріллі зменшилась на 807,8 тис. га значною мірою за рахунок переведення земельних ділянок у перелоги (320,8 тис. га). Ці зміни зображено графічно (рис. 3). Розрахунки проведені на основі даних Державного комітету статистики України [1].

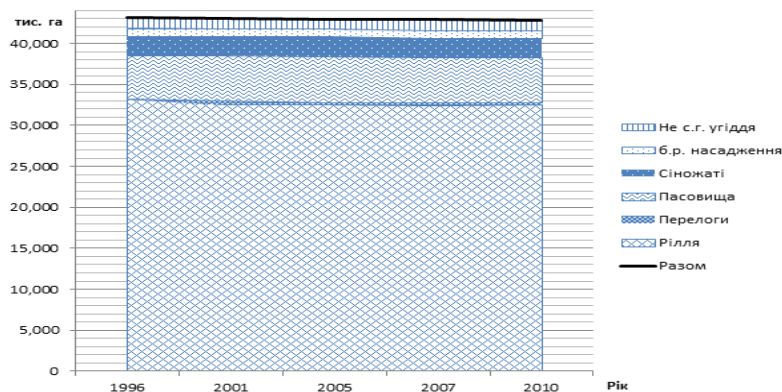

Рис. 3. Структура угідь в Україні, 1996-2010 рр., тис. га.

Загалом спостерігається зменшення площі сільськогосподарських угідь на 256,5 тис. га. Відбувається реструктуризація угідь сільськогосподарського та несільськогосподарського призначення [7]. Зокрема у 1996 – 2010 рр. зменшилась площа

багаторічних насаджень на 32,1 тис. га, а площа пасовищ та сіножатей збільшилась відповідно на 186,5 і 189,2 тис. га.

Близько 28 % усього населення працездатного віку в Україні зайняте у секторі сільського господарства. У середньому в Україні 76,5 % сільського населення є найманими працівниками, 19,2 % працюють як самозайняті. За даними Держкомстату, на 01.02.2010 р. кількість безробітних у сільській місцевості сягнула 215,9 тис. осіб, що становить 5,7 % безробітних [1].

До моменту набуття Україною незалежності діяв Земельний кодекс, прийнятий у 1970 році, згідно з яким земля вважалась державною власністю, яка була надана організаціям та установам у безстрокове користування. Домогосподарства могли отримати ділянки в користування, але не мали права використовувати на них найману працю. Пізніше, 1988 року, було ухвалено Закон «Про кооперацію в СРСР» [5], який визначав три форми земельно-орендних відносин, а саме: колективну, сімейну та індивідуальну. У 1990 році було прийнято нову редакцію Земельного кодексу, в якому визначено, що суб'єктами права власності на землі можуть бути тільки колективні господарства (колгоспи). Через прийняття цього документа в Україні донині є проблеми з розподілом земельних ділянок, оскільки внаслідок розпаду колгоспів необхідно виділити ділянки колективним членам в натурі [6].

Нормативна грошова оцінка є єдиним офіційно затвердженим методом визначення вартості сільськогосподарської землі. Остання оцінка була проведена у 1995 році. Практично щороку проводиться індексація оцінки у зв'язку з високим рівнем інфляції. На початок 2009 року середня нормативна грошова вартість сільськогосподарської землі становила 10564 грн/га, а грошова нормативна вартість орних земель – 11127 грн/га. У разі створення діючого ринку землі така оцінка не буде відображати реальної вартості земельних угідь. Однак за умови відсутності ринку землі в Україні все ж таки відбуваються трансакції. Ціна на землі сільськогосподарського призначення в нашій країні порівняно з іншими країнами світу є досить низькою, і це є одним із чинників, який приваблює іноземних інвесторів. Порівняння вартості земельних угідь у низці країн, за даними Українського клубу аграрного бізнесу, відображено на рис. 4.

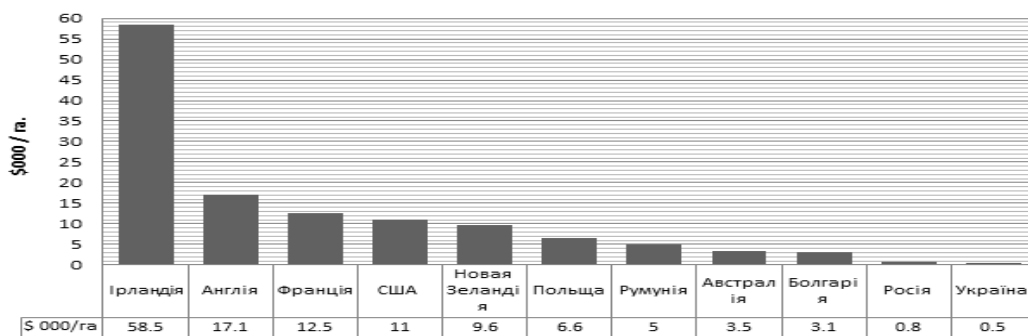

Рис. 4. Вартість сільськогосподарської землі у світі.

За висновками Інституту дослідження проблем законодавства імені Ярослава Мудрого, мораторій на продаж землі суперечить положенням Конституції України, а

сама стаття 41, де сказано, що громадянин має право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю. Крім того, за умови відсутності ціни власники земельних ділянок позбавлені можливості не лише на продаж, а й на використання майна для залучення фінансових ресурсів для розвитку господарської діяльності [8]. За умови повного функціонування ринку землі, коли власники зможуть підтвердити власні права володіння та визначити ринкову ціну, фінансові установи зможуть фінансувати сільські господарства, беручи земельні ділянки під заставу. З іншого боку, органам державної влади не потрібно буде розробляти програми пільгового кредитування сільгоспвиробників.

Також існує проблема, що за умови погодження законодавства, яке дасть підстави для функціонування земельного ринку, ринок не буде працювати. У разі, якщо не всі землевласники погодяться продати земельну ділянку великим господарствам, земельні угоди господарств можуть нагадувати шахову дошку. Іншою проблемою є те, що купівля великих площ потребує значних інвестицій.

Як відомо, процес використання землі не обмежуються ситуацією, коли тільки землевласник виступає в ролі землекористувача. Іншою формою таких відносин є оренда земельної ділянки іншим господарством або господарствами. Таким чином, суспільство зацікавлене у поширенні принципів сталого використання земельних ресурсів, що у свою чергу знижує соціальні, екологічні та, як наслідок цих двох, економічні ризики. Оренда землі – це засноване на договорі строкове платне володіння і користування земельною ділянкою, необхідною орендареві для проведення підприємницької та інших видів діяльності. Тому довготермінова оренда є оптимальним варіантом вирішення цієї проблеми [10].

На сьогодні Закон України «Про оренду землі» передбачає можливість сплати ренти у грошовій, натуральній і відробітковій формі. Під відробітковою формою розуміють надання послуг орендодавцю.

За даними Держкомзему України, на січень 2010 року було передано в оренду 64% усіх розпайованих земель. Найпоширенішою платою за оренду в Україні є натуральна та відробіткова форми, при цьому 73 % всіх рентних виплат відбувається у натуральній формі, в основному вирошеною продукцією. На 1 жовтня 2010 р. в оренду було передано 17051,8 тис. га, що становить 39,8 % від загальної площі земель сільськогосподарського призначення. Згідно з укладеними договорами на 1.10.2010 р., загальна сума виплат становить 5054507,3 тис. грн, або 296,42 грн/га. За даними Держкомзему, третина орендованих ділянок оплачується за ставкою понад 3% їхньої нормативної вартості. У середньому розмір одного земельного паю становить 4,1 га. У результаті землевласник отримує ренти близько 1000 грн на рік. При цьому 59 % договорів оренди земельних ділянок укладено на строк до 5 років, 10,4 % – на строк понад 10 років.

Оскільки формування земельного портфеля сільського господарства потребує залучення коштів, великим сільськогосподарським підприємствам економічно доцільніше брати земельні ділянки в оренду [9]. Порівняно із західними країнами орендні ставки є значно нижчими. Ставка орендної плати поступово зростає. Для порівняння, середня ставка оренди земель сільськогосподарського призначення на початок 2008 року становила 260 грн/га на рік, а на кінець 2010 року вона зросла на 36 грн/га.

Одним із важливих індикаторів розвитку економіки країни є індекс інвестиційної діяльності. Залучення іноземних інвестицій сприяє підвищенню обсягів виробництва продукції, збільшенню попиту на продукцію та підвищує рівень зайнятості населення. З року в рік інтерес іноземних інвесторів до сільськогосподарських підприємств України зростає. Підприємства з іноземними інвестиціями приводять в Україну нові дружні до довкілля технології. Основними чинниками, які залучають інвесторів в Україну, є відносно низькі затрати на виробництво та впевнений економічний ріст протягом останніх років.

Приріст іноземних інвестицій стабільно збільшувався впродовж останніх років. Разом із приростом інвестицій в економіку України збільшувались фінансові надходження до сільськогосподарського сектору. Середній приріст інвестицій з 2002 року був на рівні 97 млн грн на рік. На рис. 5 зображено графічно приріст іноземних інвестицій в країну та сільське господарство за даними Мінагрополітики та Державного комітету статистики України.

У зв'язку зі світовою фінансовою кризою 2009 року відбувся вплив іноземних капіталів у розмірі близько 312 млн грн (40 млн дол США). Останніми роками індекс приросту інвестицій зрівнявся з індексом приросту прямих інвестицій в економіку країни, цей факт свідчить про те, що сільськогосподарська галузь набирає темпів розвитку нарівні з іншими галузями економіки України. Розрахунки проведено на основі статистичних даних Держкомстату України (рис. 6). Робота аграрного сектору з року в рік налагоджується, підприємства стають прибутковими, що й зацікавлює іноземних інвесторів купувати активи агропромислового сектору.

Рис. 5. Прямі іноземні інвестиції в країну та сільське господарство.

Інвестиційна діяльність потребує значних затрат часу та зусиль на планування стратегічних проектів до початку їх фінансування. Необхідно проводити аналіз потенційних ризиків та можливостей проекту з боку внутрішнього та зовнішнього середовища.

Для докладного розуміння ризиків і можливостей інвестицій у сільське господарство України нами проведено СВOT-аналіз (*SWOT, Strengths, Weaknesses, Opportunities, and Threats*). Результати аналізу подано в табл. 3.

Рис. 6. Індекс приросту іноземних інвестицій в сільськогосподарський сектор та Україну.

Агросектор України є привабливою інвестицією не тільки для іноземних інвесторів, а й для резидентів. Однак вітчизняні підприємства мають досить лімітований доступ до зарубіжних капіталів, що є для них суттєвим бар'єром та створює переваги для іноземців. Високоякісні ґрунти та сприятливі природно-кліматичні умови є значною перевагою для України порівняно із сусідніми країнами, крім того, зручне географічне положення та розвинена логістика дають змогу транспортувати виготовлену продукцію як сухопутними, так і водними шляхами. Іншою перевагою є низька вартість активів та робочої сили (табл. 3).

Таблиця 3

Аналіз інвестицій у сільське господарство України

	Позитивний вплив	Негативний вплив
Внутрішнє середовище	<ul style="list-style-type: none"> • Високоякісні землі та сприятливі природно-кліматичні умови на більшій частині території України. • Низька вартість активів та потенційна вартість земельних ділянок порівняно з іншими країнами світу. • Зручне географічне положення, близькість до експортних ринків Близького Сходу, Північної Африки та ЄС. • Диверсифіковані логістичні можливості для експорту. • Відносно низька вартість більшості ресурсів аграрного виробництва. 	<ul style="list-style-type: none"> • Незавершені системні реформи, насамперед земельна. • Відсутня стабільна системна державна підтримка агросектору. • Слабкий захист прав інвесторів, а також недосконала судова система. • Нестабільна політична ситуація. • Незадоволений попит на висококваліфіковану робочу силу. Система аграрної освіти не відповідає сучасним вимогам. • Погана виробнича та логістична інфраструктура.

Зовнішнє середовище	<ul style="list-style-type: none"> • Ріст об'ємів внутрішнього попиту на сільськогосподарську продукцію. • У довготерміновій перспективі висока ймовірність росту цін на продукти харчування внаслідок росту попиту на світових ринках. 	<ul style="list-style-type: none"> • Персоналізація економічної політики є чинником ризику в разі зміни керівництва країни. • Вплив світової фінансової кризи на попит та ціни на світових ринках сільськогосподарської продукції.
---------------------	---	--

Висновки. Одним з основних бар'єрів для інвесторів є слабе правове забезпечення їх інтересів з боку держави та нестабільна політична ситуація. Немає чіткої стратегії розвитку агросектору та відповідної державної підтримки. Значним гальмівним чинником є мораторій на продаж землі сільськогосподарського призначення, а також мала кількість висококваліфікованих спеціалістів, які володіють новітніми технологіями виробництва та мають досвід у їх впровадженні.

Більшість із цих перепон можливо подолати в короткотерміновому періоді за рахунок удосконалення правового поля для забезпечення захисту прав та інтересів інвесторів, а також розробки чіткої стратегії розвитку агросектору. Для подолання бар'єрів у довгостроковому періоді необхідно підвищувати якість освіти та налагодити підготовку висококваліфікованих спеціалістів галузі. Крім того, потрібно приділяти більше уваги збереженню подарованого природою ресурсу – землі. За рахунок розвитку сільського господарства та науково-технічного прогресу людина змогла підвищити родючість ґрунту завдяки перманентному антропогенному впливу на нього.

Бібліографічний список

1. Держкомстат України, 1998-2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
2. Український клуб аграрного бізнесу, Ведення аграрного бізнесу в Україні, Doing agribusiness in Ukraine – 2009 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.agribusiness.kiev.ua/>.
3. Моисеева М. Крупнейшие лендлорды Украины [Электронный ресурс] / М. Моисеева // Дело. – 2009. – 5 окт. – Режим доступа : <http://delo.ua/biznes/kompanii/krupnejshie-lendlordy-ukrainy-131578/>.
4. Про невідкладні заходи щодо прискорення земельної реформи у сфері сільськогосподарського виробництва : Указ Президента України від 10 листопада 1994 р. № 666/94.
5. Про кооперацію в СРСР : Закон № 8998-11 від 26 травня 1988 р : за станом на 1.08.2009 р. [Електронний ресурс]. – К. : Парлам. вид-во, 2010. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v8998400-88> (Бібліотека офіційних видань).
6. Жаренко В. Ф. Правове забезпечення використання земель сільськогосподарськими підприємствами, створеними внаслідок реформування КСП (розвиток, стан, перспективи) / В. Ф. Жаренко // Правовий вісник Української академії банківської справи. – 2008. – № 1. – С. 102-108.
7. Про плату за землю : Закон України за станом на 03 липня 1992 р. – К. : Парлам. вид-во, 1992.

8. Планування територій на місцевому рівні : громада, влада і бізнес / Федорченко М. С., Янов О. В., Перекупський Ю. П., Ткаченко О. О., Сербуль О. Ю. ; ГО ІРЦ "Реформування земельних відносин в Україні". – К. : MyLand Моя Земля, 2008. – 320 с.
9. Мусієнко В. В. Цивільно-правові аспекти договору оренди державного та комунального майна : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Мусієнко Володимир Володимирович. – К., 2003. – 156 с.
10. Мельник Л. Ю. Класифікація аграрних господарств за критерієм площ землекористування [Електронний ресурс] / Л. Ю. Мельник // Вісник Дніпропетровського державного аграрного університету. – 2008. – Режим доступу : http://base.dnsgb.kiev.ua/files/journal/Visnyk-Ddau/Visnyk-Ddau2008_2/Economy/Ddau2008-2-Ekonomy.pdf.

Таратула Р., Ступень О. Сучасний стан агросектору України

Висвітлено та проаналізовано державну політику щодо управління земельними ресурсами сільськогосподарського призначення, а також тенденції розвитку агросектору. На основі проведеного аналізу необхідно визначити шляхи створення та майбутнього розвитку ефективної системи управління земельними ресурсами сільськогосподарського призначення.

Ключові слова: аграрний сектор, земельні відносини, ринок земель.

Taratura R., Stupen O. Modern state to the agrarian sector of Ukraine

A public policy is reflected and analysed in part of management of the agricultural setting the landed resources, and also progress to the agrosectory trend. On the basis of the conducted analysis it is necessary to define the ways of creation and future development of effective control system by the landed resources of the agricultural setting.

Key words: agrarian sector, land protection, land market.

Таратула Р., Ступень О. Современное состояние агросектора Украины

Отражена и проанализирована государственная политика в отношении управления земельными ресурсами сельскохозяйственного назначения, а также тенденции развития агросектора. На основе проведенного анализа необходимо определить пути создания и будущего развития эффективной системы управления земельными ресурсами сельскохозяйственного назначения.

Ключевые слова: аграрный сектор, земельные отношения, рынок земель.